

hizkuntza eta erresuma

„Askatasuna izan ala ez izan. Horra kakoa”.

Baiña zenbait irakurlek dagoeneko hau pentsatu duke bere kolko-rako : „Ez da egia. Hizkuntzen zoria anitz kausaren seme da”.

Oraindik hortan gera !

Bidezko da gure etsaiek egia guri ez aitortzea. Bidezko da ere „euzko-zaleak” eta „euzkadianoak” uste hortan egotea. Baiña zenbait euskaltzale eta abertzale fin oraindik ere hortan egotea, ez da ez bidezko eta ez pozgarri.

Euskaltzale gehiegiri entzuten zaio gaur berean ere hizkuntzaren kakoa „olerkian” (*sic*) datzala, eta ez „politikan” („politika” hitza ematean, mespretxua darie ; eta bistan da : Euzkadi’ko erresumaren aldeko burrukari deritzate „politika”...). Beste batzuen ustez, euskaldunok ez dugu sekulan izango askatasuna „politika”ren bidez : „politikak” kalte besterik ez digu ekarri. Arana Goiri euskaldunik kaltegarriena izan da abertzaletasunari politikazko bide bat emanez. Eta hobe da „politikeriai” utzi eta ditugun legez baliatzea. Beste batzuen ustez, azkenik, „politikaz” ahaztu, eta euskaldun eskola batzuk jarritz, tenk egiñaraziko zaio erderari, eta euskera ez da behin ere hilko. Eta abar...

Zertarako jarraituko ? „Politika” egitean omen datza Euskal Herriaren zoritxarra !!! Abertzaletasunak ez bestek nahastu omen du gure herria, eta hiltzeko zorian jarri !!!

Egia esateko, horrelako iritziak ez dira Euskal Herrian bakarrik aurkitzen. Españiar sasi-euskaltzaleek (Tovar’ek, eta bestek) horixe oihukatzen dute : geure abertzaletasunak sortu ditu omen Madrille’ko bildurrak, eta orduan hasi dira euskeraren kontrako neurriak...

Hizkuntzalariak, era berean, beharbada xuxen ibiltzen dira teknikazko beren azterketetan (ez naiz ni gauza iritzirik emateko). Baiña hizkuntzaren eta politikaren arteko gorabeherak aztertzen hasi diralarik, zozokeria haundiak irakur ditezke beren izkribuetan. Vendryes’ek eta Martinet’ek berak, nere ustez, ez dute kakoa ikusi nahi ; eta gaiñerakoek are gutxiago.

Zergatik ez horrelakorik, beraz, euskaltzaleen artean, Euskal Herri’ra zoritxar-mota guziak „atertu” gabe jausi ondoren ?

Meillet’ek, esate baterako, anitz izkribu egin du hizkuntzei buruz ; eta bat bereziki mundu guziko hizkuntzei buruz, oso ezaguna. Hizkuntza askoren kondaira ezagutu arren, halere, eta askotan egia garbi erakutsi arren, bere chauvinismoa dala bide, ez du garbi ikusten kakoa ; eta hizkuntzen galtzearen kariak, „asko eta nahasiak” zaizkio. Halere hitz guziez argitzen du egia : „politikazko erakunde baten indarra, zibilizazio baten balioa, gertuko arrazoïñak edo kariak izan ditezke ; baiña funtsezkoa hau da : lurralde zabal batean erakitzen dan hizkuntzak baliotasun paregabea du”. Horixe, hain zuzen !

Baiña zerk egin du mintzaira hori lurraldeetan zehar ezaguna eta erabilia ? Hastapenetako Italia'n, zertan ziran bestelako, eta barnez patu liferentetara abiatuak, latiñera, oskoera eta unbriera ? Zerk zabaldu zuen latiñera, eta beste biak hil ? Ez, jakiña, hizkuntzazkorik ezerk. Baiña bai beste hunek : Erroma'ko erresumak Lazio'ko mintzaira hartu zuen hizkuntzat, eta ez oskera edo unbriera. Hunek eman zion gaintasuna : „Erroma'ren indarra haunditu ala, Italia'ko gaiñerako mintzairak ezabatu zituen latiñerak” (Cohen, *Le Langage*, 69) ; eta gauza bera inperioan barrena : „jabekundeen arabera ere, Grezia'n ezik, Erroma'ko inperioaz nagusitu zan”.

Cohen'ek, beraz, ongi ulertu duela dirudi. Beste batean, „zibilizazioaren gaintasuna” aski ez dala dio, Meillet'en kontra. Bereziki aipatzen ditu ekonomiazko faktoreak eta armadaren teknikak, biak oso aintzakotzat hartuz. Ez du halere esaten : hizkuntzaren kakoa erresuma da.

Puntu hauetan Meillet baiño argiago da, nahiz biak batzutan lankide izan. Meillet'ek garbi dio : „Hizkuntza bat heda dedin, zibilizazio baten oiñarri izan ala ez izan hortan datza” (Meillet, *Linguistique Historique et Linguistique Générale*, II, 118). Eta harrigarri da hori esatea. Zeren-eta beste batean hau aitortzen baitu : „latiñerazko batasuna erromatar inperioaren batasunean finkatu zan” (310).

Klaseek hizkuntzaren zorian parte haundia dutela ba daki; baiña ez daki, ez du aitortu nahi, erresuma klase horien tresna dala hain zuzen ; eta kakoa, hortara, erresuma dala eta ez erresumaz kanpo biziko lirakean „klaseak”. Klaseen nagusitasuna (edo nagusikeria) erresumaren bidez obratzen da. Meillet'en hitzak dira hauek : „Agintarien klasearen hizkuntza nagusitzen da beti” (II, 93). Frantseserari buruz bereziki dio : „agintarien hizkuntza” izan zala, „Paris'ko Unibertsidadeko mintzaira”, eta abar. Eta Galia'ko latiñeratzeaz mintzo dalarik : „Galia'ko aiton-seekek arbuiatu dute galieraren erabiltzea” (*Ling. h.*, II, 87).

Martinet'ek berak bi karia aipatzen ditu : baliotasuna eta ospea. Baiña, berriz galde nik : zerk egiten du hizkuntza bat baliotsu eta ospetsu ? Ez, zalantzarik gabe, barneko estrukturak. Zerk, beraz ?

Dauzat'ek ere, Europa'ko hizkuntzei buruzko bere jakinduriaz oso ezaguna, ongi ikusten du arazoa batzutan ; baiña bere chauvinismoa gailentzen da Fraitzia'ko mintzaireri buruz hitzegiten hasten danean. Hunek itsutzen du. Nederlandera (flamenkera) Holanda'n hitzegiten da, Belgika'n, eta Fraitzia'ko erresuman ere, Dunkerque, Hazebrouck eta Lille-ko eskualdeetan. Jakiña da : Frantzia'k ez du hizkera hau gogozago hartu euskera baiño, eta galtzen hasi da (eskualde zabal batzutan itzalia da arras : Calais, Gravelines, St. Omer). „Loi Deixonne” deritzan sasi-laguntza bera ukatu zaie Fraitzia'ko flamendarrei ! Halere, hori guzia Dauzat'ek ongi jakiñagatik ere, ez du kakoa ikusten Fraitzia'ko erresumaren jazarpenean : Dunkerque „Holanda'tik urrun” dagoelako galtzen ari omen da (ikus *L'Europe Linguistique*, 130). Siñistu eziña ! Ehun kilometro tartea zaio kakoa ; eta ez zaio burutik pasatzen 250.000 flamenदार horiek atzerriar erresuma baten menpean bizi dirala, eta hunek ez bestek galerazten diela beren jatorrizko hizkuntza !

Dauzat'en ustez, noski, „ospea” da kakoa : bretoiñerak ez du osperik, Hazebrouck'eko flamenkerak ere ez, eta abar. Zergatik, ordea ? Zerk eman dio ospea eta batasuna Holanda'n erresumak baizik, eta zerk kendu Fraitzia'n erresumak baizik ?

Halere egiaren oiñarria aurki diteke Dauzat'en liburuetan. *La Philosophie du Langage* deritzanean, hau irakur diteke : „Gizarteko hartu-emanak ez bestek eusten dio, jakiña danez, hizkuntzazko batasunari” (120). Edo-ta : „Ageri danez, ia-ia beti, aspaldian batez ere, bortxazko jabekundeak ekarri du ondotik hizkuntzen heriotza” (138). Edo beste ideia hau : „Sortu-berri eta eratzen abiatuak diran erresumetan, politikazko eta kulturazko labe baten ondoan jaiotzen eta hazitzen da, erresumaren hedadura berean, administrazioko, zuzenbideko, edo zer-nahiko hizkuntza bat”.

Frantses hizkuntzalarien artean Vendryes bretointzaleak ikusi du ongienik hizkuntzen zoriaren kakoa, nahiz beti xuxen ez ibilli. Nagusitzen dan hizkuntzaren kondaira „beti mintzairatik ateko zertzela-dek erabakitzen dute”. Eta erresuma argi eta garbi aipatu ez arren, erresumari dagozkion hiru karia ikusi uste ditu : „Eratutako politikazko agintearen hedaturari dagokio hizkuntzarena, baita nagusitutako gizarte-klase baten eragiñari, eta literaturaren gaintasunari” (*Le Langage*, 308).

Nik dakidenez, beraz, nehorik ez du esaten : „Hizkuntzaren kakoa erresuma da. Erresuma-hizkuntza billakatzen ez diran hizkuntzak galtzen dira, eta erresuma-hizkuntza billakatzen diranak oro salbatzen”.

Erresumak erabakitzen du hizkuntzen etorkizuna ; eta gero eta nabarmenago da hau egia. Hauziaren kakoa hortan datza.

Esan liteke, eta hau ba dakit, erresuma klase baten tresna baizik ez dala. Eta hortaz hizkuntzen patoa klaseenari datxekola. Ez dut ukatuko. Artikulu hauetan ez noa erresumari buruzko teoria bat egitera, nahiz garbi agertu gaur erresuma beti dala talde baten zerbitzari (antziñako erresumetan, burgesetan, eta... komunistetan beretan !). Esan dezagun, beraz, oraingoz, eta erresuma hau dan edo hura dan aztertu gabe, erresuma dala hizkuntzen etorkizuna erabakitzen duena.

Ohar hori hortan utzirik, hauziaren kakoa garbi dago, nik uste : beren buruaren jabe diran herriek oro, hizkuntza bizirik dute ; besteen menpean bizi diran herriek oro, aldiz, beren hizkuntza galtzear dute (edo nabarmenki itzaltzen hasia).

Zein dira azken mendeetan itzali diran hizkuntzak ? Batto ere ez erresuma-hizkuntzetarik.

Bretaña-Nagusi'ko erremuetan bi hizkuntza itzali dira berriki : Cornwallis'ko kornikera eta Eskozia'ko eta Man'go gaelikera. Biak, beraz, kelta-hizkera.

Kornikera XVIII garren mendean itzali zan. 1660-ean Nicholas Boson'ek erdi itzalia aurkitu zuela jakiñarazi du bere izkribuetan : itsasertzeko 30 bat kilometrotako luzeran entzun zitekean bakarrik,

eta hori zaharren ahotan. Gazteak ingleseraz ari ziran. Azkeneko „kornikalduna” Dolly Pentreth zeritzan andrea izan bide zan, 1777-ko Abenduaren 26ean, 102 urtetan hilla. Esan beharrik ez : Cornwallis' ko lege-hizkuntza inglesera zan.

Man ugarteko gaelikerazko dialektua oraintxe itzali da. 1955-ean sei senton baizik ez zan gelditzen gaelikeraz mintzatzeko gauza ; eta „hauek berak ere aspaldi hartan zuten utzia” (ikus *Orbis*, 1958). Halere 1764 ean ugarteko 20.000-ek ez zekiten gaelikeraz baizik. 1874-ean laurden bat baizik ez zan gelditzen gaelikeraz mintzatzeko gauza, gehienak ingleseraz baliatzen hasiak. 1921-ean 915 „gaelikal-dun” baizik ez zegoen, gehienak zaharrak eta bi-mintzodunak.

Eskozia'ko „erse” deritzan gaelikera hiltzat eman diteke gaur. Eskoziarren sasi-abertzaletasunak gonak eta folklorea baizik ez du zaindu ; eta kelterazko Eskozia itzali egin da. Hebrida-ugartean gelditzen dira azkeneko „ersedunak”, baiñak zahartzen eta hiltzen hasiak. Erdi-Aroan bertan, Glasgow eta Edinburg ingleseraz ari ziran. Huna hemen, lumerotan, *Etudes Celtiques*-ek jakiñarazia, „ersera”ren iraugiera :

1901	—	230.806	hiztun	(5,6 %)
1911	—	202.398		(4,6 %)
1921	—	158.779		(3,5 %)
1931	—	136.135		(2,8 %)
1951	—	94.282		(1,85 %).

Azken hauetatik, 2.652 baizik ez zan (orain dala hamalau urte) gaelikeraz soillik mintzo zirenak. Eta danak zaharrak eta Hebrida' koak. Eskozian, beraz, gaelikera hil da ; eta Hebridetan oraindik arras ez bada itzaii, urte hauetantxe hilko dira azken hiztunak.

Beste hizkuntza bat hil zuen Bretaña-Nagusiko erresumak ; Irlanda'ko gaelikera (Eskozia'koa bera jatorriz). Ez zan arras hilla Irlanda'k bere erresuma lortu zuenean. Baiña hiltzear bai. Baiñan utz dezagun puntu hau gerorako.

Alemania'ko eremuetan (edo Prusia'koetan lehen) bi eslabo-mintzaira itzali dira mende hauetan. Elba ibaieko behean, „polabera” hil zan XVIII garren mendean ; eta Hitler'en urteetan „sorabera”, polaberaren antzekoa. 1933 an 57.167 gelditzen ziran, gehienak zaharrak eta bi-mintzodunak. Tissot'ek 1880-ean ikusi zituenean, ba zan oraindik irauteko nahia eta alemandarren kontrako gorrotoa ; baiña begiak eta nahikundeak iraganean finkaturik zituzten. Eta galdu egin ziran.

Fraintzia'ko eta España'ko erresumetan, hizkuntza batzuk galtzeko zorian daude. Probenzerak eta Eskozia'ko „erserak” bide bere-tik abiatuak ikusi uste ditut, eta biak berak galduak. Ossian (Macpherson) eta Mistral parean ikusten ditut : egiazko herriari buruz ari izan beharrean, antziñako ametsetan eta ipuiñetan jarri zuten bihotza. Eta kaltegarri izan ziran. Macpherson eta Mistral bi herriren hiletari dira. Gure artean horrelakorik ere izan dugu ; eta aipatu beharrik ez dago... Beharrik gure herria esnatu da ; eta ez dugu siñisten ez gonetan eta ez „Mireio”tan edo „Garazi”tan... Ipuñak eta abertzaletasuna bi egin ditugu, eta ez bat.

Azkeneko mende horietantxe, ordea, askatasuna lortu eta erresuma eraikita, Europa'ko hizkuntza „txiki” askoren pizkundera ikusi da : finlandera, txekera, juduera, eta abar. Hizkuntza horiek oro galtzear ziran.

Estonia'ko hizkuntza bera, bertako agintea erdizka bederen estoniarren eskuetara bihurturik, sueziera eta errusiera ezabatu, eta gora ikusten dugu. Ez gora, goian baizik.

Eta hau guretzat jakingarri da : Euskal Herria baiño txikiagoa da Estonia ; eta euskera bezelaxe, hizkuntza liferentea da, bakartua, kiderik gabea (finlanderaz kanpo) ; eta alde hortatik, eragozpen askotan murgildua. Halere, estoniera arras nagusitu da Estonia'n.

1884-arte estonieraz argitara ziran gramatikak, alemaneraz, suezieraz eta errusieraz azaldu ziran. 1884-can, ordea, lehenengo aldiz, Hermann'ena argitara zan, eta . . . estonieraz ! Ez kanpotarrez, bertakoen zerbitzuko eta bertakoen hizkuntzaz izkiriaturia : hitz batez : „estoniartua”.

Hizkuntzaren pizkundera eta abertzaletasuna batera joan ziran goruntz. 1923-tik 1937-ra, 9.282 liburu argitara ziran estonieraz (urtean 600 etatik gora). 1939-an 1.133.940 estoniarren artean, milloi bat baiño gehixeago estonieraz mintzo ziran. Gaur ez dago Estonia'n hizkuntzazko buruhausterik batere.

Gogoangarri da ere ez ahaztutzea, bertako aiton-emeak eta aberatsak (1920-arte lurretako 60 % berrehun familiaren eskuetan zegoen !) arroztuak zirala ; eta alemaneraz baizik ez zirala mintzo.

Askatasuna izan ala ez izan, etniaren zerbitzuko erresuma bat sor ala ez sor. Horra kakoa.

„Politikarik” ezak hondatu gaitu euskaldunok, hain zuzen. Euzkadi sortzen jakin ez dugulako gaude gure huntan. Ez gaitu galdu, hitz batez, „politika”ren gehiegiak eta „soberaniak”, ezak eta eskasiak baizik ! Eta lehen herri batek mende batzutan iraun bazezakean ere, erresuma bat bere zerbitzuko izan ez arren, gaur hori ez da posible.

Erresumek ez omen dute berriki arte hizkuntzari buruzko politikarik izan.

Euskera, beraz, ezinbestez hortaratu da ; eta ez España'ren erruz edo Fraitzia'ko erresumak hala nahirik.

Famak hau dio. Baiña, egia ahal da ?

Nazioen arteko hartu-emanak, eta nazio bakoitzaren barrenean ere herrialdeen artekak, orain baiño askozaz ere zaillago izan ziran iragan mendeetan. Hau ukatzerik ez dago. Alde huntatik, beraz, gaitz zan (edo gaur baiño aisa gaitzago, zalantzarik gabe) jendeek beren sorterriko berezitasunaren eta mugen beren kontzientzia hartzea. Gizona gaur baiño nekezago higitzen zan, eta hunat edo harat aldatzen.

Bestetik ere herrien jakintza-mailla eta bizimodua gaur baiño askozaz beherago zegoen. Nork har zezakean XIX-garren menderarte ikaskintzarik ? Zenbatek zekien irakurtzen ? Alde huntatik, hortaz,

zail zan norberaren herriaren nortasunaz ohartzea ; eta are zaillago herri-nortasun hori balio-estea, aintzakotzat hartzea.

Pentsakerari buruz eta soziologiari buruz hizkuntzak duen inportantzia, azkenik, aurkikunde berria da. Abertzale askoren itsutasuna lekuko !

Hein batean, beraz, ukatzerik ez dago : naziogarri dan aldetik, hizkuntzarekiko istimua berri-berria da.

Bego hori hortan. Egia dalako, eman dezagun gauzak sakonki aldatu dirala berrehun urte huntan. Hizkuntzari buruz, gisa danez, gure iritziak eta jokabideak (eta erresumenak) aldatu egin dira.

Hitz bat erantsi behar da ordea egia hori osatzeko : „oharrez”. Oharrezko istimu haundirik ez da izan. Baiña, oharkabean, ez ahal dira hizkuntzaren arazoak pisuak izan kondairan zehar ?

Hizkuntzari dagozkion fenomenoak sakonak dira ; hitzegitea oharkabean egiten da eskuarki. Horregatik, hizkuntzari buruzko teoriak, eta Hizkuntzalaritza bera, jakintza-sail gazteak dira.

Hain zuzen ere sakonak diralako oharkabean gertatzen diran gertaerak, halarik ere beren eragiñak eta ondorioak gauza ageria dira. Erdi izkutaturik datzaten fenomenuen artean ezar ditezke, nik uste, mintzairari dagozkionak.

Hizkuntza bat gizarte-hesi bat dala hitz hauetxetaz ez esanagatik ere, hizkuntzazko hesia eten gabe ari izan da kondairan zehar. Era berean, legetan eta agirietan gobernuek berariazko hitzez hizkuntzei buruzko beren asmoak edo xedeak agertu ez arren (maiz oharrezko xederik ez zutelako) asmo edo xede nabarmenik ezagutarazten ez bada ere, erresumek eta gobernuek ba zuten aspaldidanik, nere ustez, hizkuntzari buruzko politika eta helburu bat.

Hitz batez gure iritzia biltzeko : hizkuntzaren gorabeherak ez dira oharrezkoak izan, ez dira herrien edo gobernamentuen kontzientzian ari izanak ; baiña oharkabean, ageritasunez jantzirik, inkontzientean nahi bada, ba dira, eta betidanik izan dira, hizkuntzei buruzko atxikimenduak, herrak, maitasunak, arbuioak eta erresuma-politikak.

Ezaguna da frantsesek „patois”ekiko duten mespretxua eta higuña. Nork uka dezake, ordea, erromatarrek „barbaro”ekiko senditzen zutenak kera berbera zuela ? Erroma’ko idazleen artean, gutxi eman du barbaroen hizkuntzezko „xehekeria”rik... Jatorriz beste etniaren seme ziranak ere, berdintsu jokatu ziran ; eta ez ziguten hitzik ere esan beren jatorrizko „patois” haietaz.

Jokabide horien sustraiean, ba dira, noski, zibilizaziozko egiazko gaintasuna, kulturazko harrotasuna, gorago egotearen ohartzapena, eta abar. Eta hauek ez dira lillurak edo ametsak : egian finkatuak dira.

Gaur, gure huntan, erderaz ez dakien euskaldunak eta frantseseraz ez dakien bretoiñak, ez dira „konplejo” baten jopu ; egia objetibo baten ikusle argi baizik. Berdin ere erromatarrei buruz, eta latinerari buruz, akitaniarrak, tartesiarrak eta gaiñerakoak. Etikaz eri dala dakien etikadunak ez du „konplejorik”, ez du „seta”rik ; Koch’en

bakteriak biriketan ditu ; bere eritasuna ez da irudimenezkoa edo alegiazkoa, egiazkoa baizik.

Baiña gaintasun objetibo horrez gain ere, ba dago hizkuntza arrotzekiko mespretxu bitxi hori, erresuma zabaletan eta inperioetan hoziturik, eta gaur bertan ere Fraitzia'n eta España'n bizi-bizirik. Hizkuntza „txikiekiko” nahasketa bat : gorrotoz, urrikimenduz eta aitakeriaz egiña.

Aspaldidanik, eta egun berean ere, gauzak hortara, nondik nora pentsatu behar dugu, mespretxu horri atxikirik, denbora berean errespetua, itzala, eta legezko berdintasuna baizik ez zegoela aspaldiko erresumetan oraintsu arte ?

Ez dago gaur horrelakorik ; eta lehen ere ez zegoela pentsatzea zillegi zaigu. Aski dira, nik uste, ezagutzen ditugun xehetasunak, hortara pentsatzeko.

Ez da ahaztu behar ere antziñako erresumak orain baiño askozaz indar txikiago zuela ; eta, hori dala bide, bere sustraiezko (eta ohar-kabezko ere) hizkuntza-politikaren ondorioak, nekezago nabarmendu izan dirala gaur baiño.

Hizkuntzen aldaketak berez piskanaka gertatzen dira, eta etnien arteko politikazko mugak baiño iraunkorrago. Denbora luzea behar izaten da herri bati hizkuntza aldarazteko. Irunberri'n eta Garetz'en milla urtez entzun dira euskera eta espñera ; eta Brusel'en berdin frantsesera eta neerlandera. Hizkuntzaren trukeak mintzaira-bikoiztasun aldi luze baten buruan obratzen dira, ez behingoz edo kolpez. Zenbat urtetan ? Zenbat mendetan nagusi dakieke bertako mintzaireri erresuma-hizkuntza ? Erresumaren bortxabideak ugaldtu eta sendotu ala, gero eta epe laburragotan, noski.

Eman ditzagun adibide batzuk. Galiera (Galia'ko kelta-mintzaira) hiltzeko, lege-hizkuntza latiña izanagatik ere, bost ehun bat urte behar izan zituen. Eta laugarren mendean, ligur'era hitzegiten zan ere Fraitzia'ko erdi-aldean.

Hispania'ren latiñeratzea xehekiro aztertu dute batzuk, eta Blazquez'ek berriki (ikus „Hispania”, 95 gn. alea, eta urrengo). Pareti'ren iritzia, oro har, ontzat emanik, latiñera nagusiarazteko nahi bat aurkitu du erromatar kolonialistengan. Erromatar armadak, erromatar koloniak, erromatar administrazioa, Hispania'ko aiton-seeiei ematen zitzaien ikaskintza, Erroma'rekiko merkatalgo hartu-emanak, diru-txanponak berak —45-etik, latiñera hutsez egiten dira, latiñeraren aurrerapena eta garaitzapena prestatzen.

Galia'n erromatartzeko nahi berbera aurkitu du Hatt'ek, eta egiazko „kolonialismo” bat izan zala dio. Mommsen'ek ere dionez, armadaren eragiña izan zan pisuena latiñera zabaltzeko ; urte haietan armada baitzan instituzio nagusia. Hots : ezaguna da ere Erroma'ko armadan latiñera zala hizkuntza bakarra. Yugurta'k erromatarren armadan ikasi zuen latiñeraz ; eta Euskal Herri'ko aiton semeak (Oska'koak buru) armadan arrotzu ziran, gaur Bermeo'ko gazteak Basurto'n edo, Garazi'koak Baiona'ko Citadelle'n bezelaxe. Garaitzailleen onerizkoa irabazi nahia ez da gaurko joera...

Hitz batez : antziñako mendeetako hizkuntza-gertakariak xuxen neur ahal izateko, koefiziente bat jarri behar da. Baiña, Erroma'ko inperioan batez ere, nabarmen agertzen da hizkuntzari buruzko kontzientzia bat : erresumaren batasuna hizkuntzazko bakoiztasunaren gaiñean eraiki nahi da. Iritzi hauxe adierazten du Woolner'ek, huni buruz diolarik : „Aspaldiko inperioetan ez zegoen hizkuntzazko katra-millarik. Ez zegoen orduan nazio-batasunaren ideiarik . . . Baiña Erroma'ko erresuma, berezkuntza bat dala esan ditekete” (*Languages in History*, 13).

Halarik ere, Erroma'ko erresumak berak, ez zuen indar haundirik bere hizkuntza nora-nahi sarrarazteko. Horregatik ez zaigu horren garbiki agertu erromatarren funtsezko nahikundea.

Horiek horrela, egia dio Cohen'ek huntaz mintzo dalarik : „Aspaldian, eta erresumetako erakunde berezietatiek at gaur berean ere, hizkuntzen hedaerak eta suntsierak (nahiz guttizkoak nahiz erdizkoak) berariazko aipuz, hitz bereziz eta nabarmenkiro hala nahi izan gabe gertatzen ziran. Gaurko egoeran, berriz, aipuzko nahiak eta borondate deliberatuak erantsi dira” (*Pour une Sociologie du Langage*, 272).

Hori larriz egia izan arren, ez da osoki egia. Fraintzia'n, XI-garren mendetik, frantsesera jarri zan lege-hizkuntza bakartzat. España'n, 1253-an, Toledo'ko gaztelera proposatu zuen Alfonso X-garrenak erresuma-mintzairatzat : aurrerakoan erregeren aginduak eta legeak gaztelera-mota hortaz egingo ziran. 1539-an neurri gogor bat hartu zuen Fraintzia'ko gobernuak (Villers-Cotterets'en agindua) : handik goiti, zuzenbidetzan eta administrazioan, frantsesera izango zan hizkuntza bakarra. Gerozko Grégoire'ren agindua gorago aipatu dudan ezkerero, utz bekit Falc Hun bretoin jakintsuaren iritzia aipatzea : „Convention'eko gizonen aginduz, hauxe zan erresumako eskolako lehen betekizuna : dialektuen eta eskualde-mintzairaren ezabatzea” (ikus *Orbis*, 1958, 528).

Borondate hori ez da legundu. Gure herrian gertatu dana atzera-go aztertuko dugu xehetasunez. Alsazia'ko gertaerak gutxiago eza-gutzen dira. Strasburg'eko elizetan gaur frantseseraz predikatzen da ; eta *Le Monde*'k berriki adierazi duenez, alemanera galtzear dago. 1914-ean, halere, Alsazia alemaneraz mintzo zan arras. Menderdi bat aski izan da kulturazko hizkuntza ospetsu eta baliotsu bat ahultzeko (Are gutxiago alemandarrei, Alsaziarrak jatorriz alemandar izaki, 1871-ean Alsazia Alemania'ren eskuetara igaro zanean). Erresumaren eragiña gero eta nabarmenago agertzen da.

Baiña funtsez ez da aldatu ; eta ez aldatuko ere. Gobernuek, Gi Etienne'k ongi dion bezela, gutxitan aipatzen dute hizkuntzaren arazoa ; baiña, beren ekintzan, zinki dute kontutan hartzen.

Ez ote da hauxe bera egia aspaldiko mendeek ? Ba liteke. Nik neuk hori uste dut.

Baiña kondairazko eztabaida hau, halere, ez zaigu axolarik oraingo huntan. Etorkizunak kezkatzen gaitu ; eta ez iraganak. Jakingarri izan ditekete kondaira-puntu hau, dudarik gabe. Baiña goazen gu aur-rera, ondoko urteetan arreta jarririk, eta ez betirako finkaturik eta aldatu eziñik igaro diranetan. Joanak joan !

Hizkuntzaren zoria „literaturak” erabakitzen duelako ustea, oso zabalduta dago gure artean. Gure *Ibar* bera, nahiz bereziki esan bere liburuan „literatura” izkiriartzean ez duela egiazko literatura soilik hartzen, ez dabil „literatura-zaleen” gandik oso urrun. Gure hizkuntzaren kakoa olerkarien eskasian datzala uste dutenak, ez dira behar bezin hurri !

Italiera Dante’k indartu omen zuen, eta alemanera Lessing’ek. *Ibar*’en ustez ere, *Orixe*’k aldatuko zuen behin eta betirako Euskal Herriko kondaira eta euskeraren patua *Euskaldunak* argitaratu ondoren.

Literaturaren mirakuilluzko eragin hori onarrazteko, beste mixterio eta izkutuki mordo bat onartu behar da. Ez baita batere agertzen zergatik sortzen dan literatura bat. Zergatik ?

Fenomenuak aztertu beharrean, berriz ere ezer galdetu gabe eman beharko ahal dugu sasi-azalpen bat ? Zergatik literatura giltzarri ? Zer dala bide ?

Irakurtzeko ohitura eskolaren hedaerarekin batera zabaldu da. Aspaldiko mendeetan orain baiño aisa gutxiago irakurtzen zan ; eta moldiztegiak eta liburuen argitaldiak gaur baiño aisa bakanago ziran. Zer pentsa, beraz, literaturaren eragiñ ulertu-eziñezko hortaz ? 1960-eko estadistika batek jakiñarazi duenez, Fraitzia’ko ehunetatik berrogei ta hemezortzik (58 %, bai) ez du sekulan libururik bat ere irakurtzen !!!

Utz ditzagun sasi-azalpenak besterentzako. Eta lot gakizkion gu hizkuntzaren azterketari.

Beste zio bat aipatzen da ere usu xamar : „prestige”, aipamena, entzutea, ospea. Frantseserak „ospea” omen du ; eta horregatik nagusitzen omen zaio bretoiñerari. Eta „ospe” horregatixek nagusitzen omen zaio españera euskerari. Baiña españeraren „ospea” Bidasoa’ko ur txikiak itotzen du ! Eta berdin frantseserarena ! Lehenengoarena Irun’aino iristen da xuxen-xuxen ; eta bigarrenarena justu Hendaia’raino. Nola hori ?

Kakoa „ospea” bada, Bidasoa’ko urak ziñez aztertu behar dira : „ospea” bestelakatzen eta funditzen baitituzte . . .

Kakoa „ospea” bada, tagalerak (Filipinetako erresuma-hizkuntza berria) españerak eta ingleserak berak baiño „ospe” haudioagoa duela aitortu beharko da ; biei batera nagusitzen ari zaie ta . . .

Frantseseraren „ospea” (berriz ere mirari !) Normandia’ko hondartzetan itzela da ; baiña aurrez-aurreko Guernesey eta Jersey ugarteetan itzaldtu egiten da (urek berriz itotzen !), eta „ospe” guzia ingleserak irabazten du. Quebec’en ez dago urik ; eta halere gauza bera gertatzen da : frantseserak ez du „osperik” batere, eta F.L.Q. sortu arte ez zuen emendatzeko itxurarik . . .

Hizkuntzen gertakariak kondaira eta soziologia eskuan, eta arrazoizki aztertu ezkeror, ordea, illunpeak urratu eta argitu egiten dira. Eta egia gardenik eta garbirik islatzen.

Zer da hizkuntza ? Gizarteko hartu-emanetan erabiltzen dugun mintzabidea. Azter dezagun, beraz, hizkuntzen biziaren giltzarria hartu-eman horietan mintzabide dan eta ez dan aldetik.

Ez gaitezen hodeietan ibil. Pausa ditzagun anakak lurrean : hizkuntza gizarterako lanabesa da. Hartu-emanetan ari izateko mintzabide baldin bada, balio du ; eta mintzabide ez bada, ez du balio. Hots: mintzabide-tasun hori da hizkuntzaren izankizun nagusia. Hizkuntza batek bere mintzabide-tasun izaera hori betetzen ez badu, hartu-emanetarako balio ez ba du, hartu-emanak debeku baldin bazaizkio hunengatik edo harengatik, bere buruari uko egiten dio, ez du sentidurik ; eta gizonak ahaztu egiten du. Ez du ez „ospe”rik eta ez „literatura”rik.

Hizkuntza gizonaren zerbitzuko da. Eta zerbitzuko ez badago, alde bat utz, eta suntsitu egiten da.

Bretaña'n eta Euskal Herria'n, Quebec'en eta Manila'n, herri xeheak diolarik, familian ikasitako mintzairak ez diola aurrerakoan balio ; eta balio ez diolako, ahaztu egin nahi duela, herri xehe horrek egia du. Eta beste hizkuntza bat hartzeko beharra eta eskubidea du. Zeren-eta hizkuntza horiek, beren hortan, „ospe”az eta „literatura”z kanpo eta gaiñetik, ez baitute beren mintzabide-tasun izankizuna betetzen ; ez baitute bizitzen laguntzeko balio. Bizi izateko, hain zuzen, mintza ahal izateko eta alkar aditzeko, beste hizkuntza batez (erresuma-hizkuntzaz hain zuzen) baliatzera bortxatzen baitute. Hizkuntza horiek, hortara, bizitzatik kanpo jarri dira : ez daude gizonaren zerbitzuko.

Baiña, bigarren galdera : nola hori ? Zergatik ez ? Noren erruz ? Non diteke konponbidea ?

Erantzuna beste galdera bat da : zerk sortzen ditu hartu-emanak eta zerk ebakitzen ? Zerk lotzen ditu gizonak eta zerk alkargandik berezten ? Zerk, bistan da, geografiaz gain ?

Gure herrian ikusiko dugu errazkiago. Zerk eten ditu euskaldunen arteko, Iparraldetik Hegoaldera ? Zerk, atzerrian, galziarren eta portugaldarren artean ? Zerk flandetarren eta holandarren artean ; edo-ta alsaziarren eta alemaniarren artean ? Armadak ipiñitako mugek, politikazko kondairak hitz batez. Kondairak aldatzen ditu herrien arteko hartu-emanak ; eta etniakideak, herrikideak, askotan alkargandik berezten Hartu-emanak politikaren menpeko dira, erresumen menpeko hobe esateko. Horregatik hizkuntza ere, sustraie-tik beretik, erresumari datxekon instituzioa da. Erresumaren sortzeari, hiltzeari eta zatikatzeari, hizkuntzaren sortzea, hiltzea eta zatikatzea darraizkio. Ez segidan, baiña bai epe baten buruan. „Edozergatik giza-multzo batean batasuna, edo alkarrekin ari izateko beharra, sortzen dan unetik beretik, alkarrekiko mintzabide baten beharra agertzen da”, dio Cohen'ek (*Le Langage*, 83). Eta, alderantziz, „hizkuntzazko zatikatzea eta gizartezko zatikatzea alkarri datxezko” (126).

Azter ditzagun, beraz, gizarteko hartu-emanak.

Gobernuaren agintea dugu goian, eta Parlamentoa : ministerioen bidez, gobernuak zuzentzen du nazioaren bizia. Politika guzia, legezko agindu guziak, burokrazia guzia nazio guzian barrena hedatua : horra hor mundu oso bat, nazioaren biziaren habea, eta aginte-ospeaz jantzirik bestalde. Zein hizkuntza erabiltzen eta erabil-arazten da mundu hortan ? Zenbat jende behartzen da nazio guzian barrena agintaritzaren hizkuntzaz baliatzera ? Erants horri administrazio guzia : herriko etxe edo udaletxe guziak, millaka, politzia-mota guziak, korreotako bulegoak azken zokoraiño erresuma-hizkuntza barreiatzen ari ; erants gizarte-paperen bulegoak oro, epaitegiak, eta abar. Zein hizkuntzaz egiten eta eragiten dute ? Zenbat lagun bizi da bizibide horietan ? Zenbat herritan eta zenbat laguni erresuma-hizkuntza mintzarazten ?

Kontutan har dezagun segidan ekonomiazko biziera : industria guzia (lantegi guziak, millaka), hiri haundietako, herri koxkorretako eta herrixketako salerosketa eta merkatalgo guzia ; gogoan har ditzagun meatzak, harrobiak, arrantzaleen mundua, portuak, treiñak, garraio-mota guziak ; bankuak, aurrezki-etxeak, kontabilidade eta diruzaintzak oro, mekanografia guzia nazio guzian ari, eritegiak eta nolanahiko pausakeluak, bazkaldegiak, ardanegiak : eta irakurleak ba daki millaka dirala. Zein hizkuntzaz hari dira ?

Kontsidera ditzagun orain bi instituzio zahar eta indartsu, eta nazioan zehar hedaturik : eliza eta armada. Zein hizkuntza darabilkite ? Barneko nola mintzo dira ? Zein hizkuntza erabiltzen da kaserretan eta elizetan ? Herri guzietako apaizek, serorek eta frailleek, komentuetan eta ikastetxeetan, zein hizkuntzaz hitzegiten dute ?

Zein hizkuntzaz ari dira eskolak, nazioko haurrak beraz, millaka ? Soldadutzara joan aitzin ere, zer irakasten zaie belaun berriko herritarrei eta zein hizkuntzaz ? Zein hizkuntzaz egiten dira eskolatze-mota guziak ? Ez hamar eskolatan, ez ehunetan, ez : zein hizkuntzaz egiten da eskoletan, hamar milla eskolatan, berrogei millatan ? Nazioko ikasgu guzi-guzietan, zein da mintzabide dan hizkuntza ? Zein hizkuntzaz ikasten da Unibertsidadeetan eta Eskola Nagusietan ? Gazteria guzia, hitz batez, zertaz ari da bere ikasaldian zehar ?

Irratia eta telebista, prentsa eta zinema, erresumako herri guzietan, ia-ia etxe guzietan, ia-ia egunero eta egun guziko orduetan, zein hizkuntza barreiatzen dute ?

Hunat hemen erantzuna : hori guzia, Canada'n eta China'n, Kazakhistan'en eta Ukraina'n, Bretaña Nagusia'n eta España'n, Albania'n eta Frantzia'n, Filipineta'n eta Peru'n, edozein erresumatan, erresuma-hizkuntzaz egiten da, *erresuma-hizkuntza soillez*.

Bestetik ere, agintariak, nolanahiko puntuzkoak, intelektualak, gizarte-maillari buruz goian dauden guziak, zein hizkuntzaz ari dira ? Zeren-eta beste guziez gain, hunek pisu larria izan baitezake. Marx' en ideia bat nik poxi bat aldatuz, hau esango nuke : „nagusitutako hizkuntza, nagusien hizkuntza baizik ez da”. Hots, zertaz mintzo dira horiek guziok ? Erantzuna ageria da : horiek guziok erresuma-hizkuntzaz mintzo dira : Euskal Herria'n, Japon'en eta Ceilan'en.

Zer diozu, irakurle horrek ? Euskal Herriari dagokion egia latza garbi agertu zaizu dagoeneko, nik uste. Bada-ezpada ere, hitz guzietz esango dut neuk ere : Euzkadi'ko erresuma laister lortzen ez badugu, gure herriarenak egin du. Euzkadi'rik gabe, Euskal Herria bereala suntsituko da.

Zeren-eta, ikusi duzun bezela, horiek baitira herri baten egiazko hartu-emanak. Horietan obratzen da hizkuntzaren mintzabide-tasuna, ez pikuan edo olerki negartitan. Horietan behar da egunero eta egun guzian zehar mintzatu : korreetan, unibertsidadan, kasernan, telebistaren aurrean, gobernuaren aginduetan, lantegian, eta abar. Hor gertatzen da mintzatu-beharra. Horietan erabiltzen da hizkuntza, nazio guzian, mutur batetik besteraino, ordu bakoitzean, etxe bakoitzean, hiriburutik azken herriskaraino.

Galdera bat baizik ez da egin behar : zein da hartu-eman-egokiera horietan, alkar ulertzeko, alkar aditzeko, alkarri laguntzeko, nork bere bizia irabazteko, erabili behar dan hizkuntza ? Bizi-beharrez eta hitzegin-beharrez, zein da egiazko mintzabidea ? Horietatik guzietatik kanpo dagoen hizkuntza, nola izan diteke mintzabide, nola izan dakiguke lanabes, eta bere funtsezko eginkizuna bete ? Zergatik iraun dezake ? Zer egin dezake herri batek egoera hortan, bere naziotasunaz ahalik eta laisterrenik lotsatu eta higuindu baizik ? De Man'en esakuntza gogoangarria aipatuko dut : „Arrotz zaion hizkuntza batez gobernatzen, eskolatzen eta agintzen dan herria, etsai armatuaren kontra bere burua gerizatzeko esku garbiez gain deus ez duen gizonaren antzekoa da”.

Zenbat „eskabide”ren buruan lortuko ditu horiek guziak euskarentzat „Euskaltzaleen Biltzarrak” ? Milloi bat urteren buruan bai ausaz ? Ez dut uste.

Izan dezagun egia aitortzeko kuraia bederen. Nola egiten da mintzabide hizkuntza bat ? Ez negarren bidez, eta atzerritar erresuma baten morrointzan, ez besteren aurrean malkoak ixuriz, nagusitasuna lortuz baizik.

Hizkuntza bat mintzabide izan dedin, edo billaka dedin ; bere oiñarrizko betekizuna obra dezan, bide bakar bat baizik ez dago : nazioko bizi guzian, aipatutako biltoki, ekintza-leku eta ikasgu guzietan, mintzabide jarri behar da. Arras nagusitzen ez bada, alperrik da negar egitea : hizkuntza hori galdu egingo da. Are gehiago : beharrik galdu ! Ebakitzeko balio ez duen labanak, edo itsasoa gurutatzeko balio ez duen untziak, ez bata ez besteak ez dute beren eginkizuna betetzen ; eta, noski, kupidarik gabe zokoratu egiten dira, eta ahantzi. Gauza bera gertatu ohi zaio (eta alabeharrez !) mintzabide ez dan hizkuntzari.

Nola egin, beraz, nazioko egiazko bizian, herriaren hizkera nagusi dedin ? Erantzuna emana izan da : *herriaren hizkuntza erresuma-hizkuntza bakarra billakarakiz.*

Ameslariak eta ipuintzaleak, gure arteko Macpherson'ek eta Mistral'ek, besterik dioteke. Bejondeiela !

Herriaren hizkuntza nagusi dedin, bide bat baizik ez dago : erre-

suma libro bat etniaren zerbitzuko jartzea ; eta erresuma hortan, legezko hizkuntza eta erresuma-hizkuntza bakartzat etniarena jartzea. Nagusitu diran hizkuntza guziek hori egin dute. Eta hau egin ez dutenak, galdu egin dira.

Euzkadi'ko erresuma sortu eta euskaldun etniaren eta kulturaren zerbitzuko jarri ; hala euskera geuk hil. Euzkadi ala España (eta Frantzia). Hau irakatsi digu kondairaren azterketak. Frantzia). Hau irakatsi digu digu kondairaren azterketak.

Ez da aski, halere, Euskal Herrian esate baterako „Euzkadi” izeneko erresuma bat sortzea. Beharrezkoa izanagatik ere, ez da aski. Euzkadi'ko erresuma euskaldunen zerbitzuko jarri behar da ; euskal kulturaren zerbitzuko. Ez Euskal Herri'ko eremuan edo eremuetan bakarrik : gure mendietan eta hirietan „norteñotzarkada” bat sor diteke „Euzkadi” izenez.

Kasu ! „Etnia” esan dut. Baiña hor ez dago arrazazko joerarik batere. Erresuma, kulturaren aldetik ere, bere herriaren zerbitzuko jarri behar da, eta ez atzerriko.

Peru'ko adibidea argigarri izan diteke.

Peru'n bi kultura daude, bi etnia lieferenterik atxikirik : kitxwa eta española. Inkatarren ondorengo giza-multzoa eta españolen ondokoa. Gauza ezaguna da bi etnia horiek alkargandik urrun bizi dirala gaur ere (fama da inditarrak oso „hetsiak” dirala) ; eta egiazki esan ditekeala, Peru'ko erresuma, España'tik askaturik ere, español etniaren kolonia bat dagoela: bai ekonomiaz, bai politikaz eta bai kulturaz, inditarrak bigarren maillako perutar dira. Kitxwa-kultura bizirik dagoelako, itsasertzeko „hispanotarrak” atzerritar daude gaur ere Peru'ko nazioan, Argelia'ko „pieds noirs” zeritzatenak bezela ; eta alderantziz, erresumari gagozkiolarik, inditarrak dirala atzerritarrak.

Peru'ko erresuma, hortaz, nahiz Peru'ko eremuan eta lurraldeetan eraikirik, ez da Peru'ko etniaren gizonen zerbitzuko ; eta bertakoa izanik ere, kolonialista eta atzerritarra da arras. Niedergang'ek ere „bi Peru” aipatzen zituen berriki. Peru'n, horregatik, ekonomiaz eta kulturaz, kolonialismoa ez da bukatu ; eta kitxwatarren erresuma sorkizun dago (eta beharbada M.I.R.en inguruan mamitzen hasia).

Gauza bera esan zitekean Katanga'ko erresumaz, Tshombe eta Union Minière ziralarik.

Eta gauza bera gurean Nafarroa'ko erresuma zaharraz. Euskal Herri'ko eskualdeetan libro izanagatik ere, ez zan behin ere bere izankizunera heldu : ez zan behin ere izan nafarren eta euskaldunen erresuma (ez Bizkaia ere, egia esateko), arrotzutako agintarien erreiñu erdaldun eta erdaltzale bat baiño.

Bertako etniaren herria nagusitu behar da erresumaz. Edo, nahiago bada : bertako herria, edo jatorrizko herria, jarri behar da buru, eta sorterriko kulturaren alde. Binbitartean ez dago egiazko askatasunik. Edo askatasuna ba dago... arrotzentzat ! Ez da ikusi ohi. Kanpotarren eskubideak errespetagarriak dira, ez dago dudarik. Baiña bertakoenak ere bai !

Erresuma etniaren zerbitzuko jarri askatasunean : horra hor gilzarria.